

СРЕДНОВЕКОВНИ БЪЛГАРСКИ СЛЕДИ В АЛБАНИЯ

Раки Васил Бело

MEDIEVAL BULGARIAN TRACES IN ALBANIA

Raki Vasil Belo

Abstract: *Medieval Bulgaria stretched far west of today's state borders. In the Middle Ages, a great part of the land of today's Albania was within its reach. For this reason, today, in this Balkan country, there are preserved testimonies of the Bulgarian past, culture and people. Presenting part of these testimonies will be the focus of the present study.*

Keywords: *Bulgaria, Albania, Middle Ages, First Bulgarian Kingdom, Second Bulgarian Kingdom.*

Както е известно средновековна България се простираше далече на запад от днешните държавни граници. Със средновековния български период са свързани и голяма част от земите на днешна Албания. Поради тази причина и днес в тази балканска страна са запазени свидетелства на българското минало, култура и народ. Показването на част от тези свидетелства, ще бъде цел на това изследване.

Българите в Албания са старо местно население. Някои историци са на мнение, че те са от времето на хан Кубер – брат на Аспарух. Прабългарите на хан Кубер заселват части на днешна Македония още през VII в., а оттук са тръгнали и към южните части на днешна Албания. Това се случва почти по същото време, когато и другият брат на Кубер, хан Аспарух през 681 г. създава Първата българска държава по устието на река Дунав. На заселването на Куберовите българи от някои историци се гледа като изграждане на втора българска държава. Така че на балканите по това време имаме две български държави: Аспарухова и Куберова, като в последната влизат и земи от днешна Албания. Темата на Куберовите българи е засегната от много изследователи и е от значение за българската история (Златарски 1918, Милев 1910, Иванов 1917, Бешевлиев 1984, 1992, Попович 1986, Микулчик 1996, Гюзелев 1999, Павлов 2000, 2010 и др.). Аспарухова България с минаването на годините става по-мощна и разширява територията си на юг и югозапад. През IX в., по време на управлението на Персиан I (836–852), бащата на княз Борис-Михаил, Куберовите български земи са напълно интегрирани в България

с обща столица Плиска. Така българите от Албания, симбиоза от сливане на прабългарите на Кубер и славяните, подобен процес се случва по всички български земи, стават неразделна част от изграждащата се средновековна българска народност. Както казва скопският археолог Иван Микулчик, след тази симбиоза и приемането от всички на етнонима „българин“, Първата българска държава се простира от Дунав на север, до Егея на юг и от Адриатика на запад, до Черно море на изток (**Микулчик 1996**). Както става ясно, в тези граници влиза и Албания. В този вид етнонимът „българи“ заедно с названието „земя на българите“ пътуват във времето и стигат до наши дни почти непроменени. Българската народностна идентичност се пази векове наред и в Албания и не угасва и през най-тежките исторически събития за българското племе и, въпреки големите поражения, е жива и днес. И така по-голямата част от днешна Албания през средновековието влиза в границите на Първото и Второто българско царство. По-надолу ще се опитаме да представим някои от свидетелствата, свързани с тези векове.

I. Археологически разкопки и писмени паметници

В Албания се намират безценни съкровища за българската история и култура. Археологическите данни и писмените паметници свидетелстват, че територията на тази балканска страна е била важна част от българското средновековие. Българската следа по албанските земи се появява още от VII век, от самото споменаване на българите на Балканския полуостров и е свързана с Куберовите българи. Известните **златни съкровища** от територията на Албания от село Врап (албански: Vrap, на 30 км от Дуръс) и Ерсека (албански: Ersekë) някои учени свързват точно с тези българи (**Микулчик 1996; Тотев, Пелевина 2011**). Тези находки и предметите, открити в началото на XX век, приличат на другите български съкровища, намерени в Дунавска България (**Станилов 2006**). Някои учени дори и археологическата култура „**Комани-Круя**“, датираща от VII – IX век и открита в североизточна Албания, свързват с присъствието по тези земи на Куберовите българи (**Манева 1992**). От **археологическите разкопки** на няколко места, особено в Южна Албания, са открити гърнета, правени на ръка и украсени с врязани линии, които принадлежат на ранното средновековие. Някои изследователи допускат, че е възможно тези гърнета да са белег за овладяването на тези райони от българите (**Бодинаку 1983**). Безспорно археологическо откритие за силно българско присъствие през IX век по албанските земи е **Надписът от Балши**, известен и от учебниците по история в България, който е посветен на покръстването на българите от княз Борис-Михаил и е от историческо и духовно значение. Открит е през 1918 г. в манастирски развалини край град Балши (албански: Ballsh), намиращ се на около 25 км югозападно от Берат. През средновековието градът е известен с българските имена *Главеница*

или *Главиница*, а също и с гръцкото наименование *Κεφαλήνια*. Летописът е издълбан на мраморен стълб със сигурност по заповед на Борис I. В горната част се намира българският летописен надпис, завършващ с издълбан огромен кръст. Този надпис е изключително важен за българската история и българската християнска древност. Той показва и реалните западни граници на Първата българска държава. Надписът гласи: „*Покръсти се от Бога князът на България Борис, преименуваният Михаил, заедно с дадения му от Бога народ в лето 6374 (1 септември 865 – 31 август 866 г.)*“. В момента не е известно къде се намира оригиналът, който за дълго време е съхраняван в музей в град Дуръс. В археологическия музей в София се съхранява гипсов отпечатък на надписа. В краткото житие на свети Климент Охридски от XII век, написано от охридския архиепископ Димитър Хоматиан, се говори и за други подобни каменни стълбове в района на Главиница, където е намерен надписът от Балши, в които се съобщавало за кръщението на българите. Това ни дава основание да се надяваме и на други подобни археологически открития, които са толкова важни за българската история.

II. Градове, крепости и културни средища, свързани с българската история

Кан Пресиан през 840 г. присъединява почти цялата територия на Албания към тази на българската държава. През времето на Симеон Велики единствено големият град Дурахиум, днешният град Дуръс, остава под византийска власт, докато всички други минават в български ръце. Днешната територия на средна и южна Албания влиза в известната средновековна Кутмичевица или Деволски комитат. Градове като *Девол*, *Главеница*, *Белиград* (днешен Берат), намиращи се на територията на тази държава, са били важни български културно-просветни центрове.

Девол (старобългарски: *Дѣволъ*; гръцки: *Διάβολι*, *Δεβόλι* и *Ντεβόλι*; албански: *Devoll*) е средновековен град, разположен край едноименната река в днешна Югоизточна Албания. Той е бил важен административен, църковен и културен център на Първата българска държава. Днес град с такова име не съществува, затова точното местонахождение на Девол е спорно (**Златарски 1971**; **Гюзелев 2004**; **Николов 2005**). По времето на княз Борис I град Девол се превръща в важен административен и културен център. През 886 г. князът изпраща тук Климент Охридски, който превръща града в средище на книжовна школа. Просветителската дейност на Климент е продължена от Наум Охридски (**Златарски 2009**). През 893 г. е учредена Деволската епархия (**Снегаров 1995**). Микулчик е на мнение, че Девол е първата столица на цар Самуил (**Микулчик 1996**). През късното средновековие градът влиза пак в границите на Втората българска държава до 1246 г., когато заедно с другите югозападни български владения попада под владичество

на Епирското деспотство. Днешен **Берат** (български: **Бълградъ**) е другият град, който пази спомени от българската история, защото е бил неразделна част от Първото и Второто българско царство и от Охридската българска архиепископия. Заедно с други градове е влизал в границите на българската историческа област Кутмичевица и е бил един от най-важните административни и религиозни центрове. През IX в. градът е завладян от българите и е наречен Бълградъ (Белият град), име което запазва до XVII в. През време на турското владичество българското име Бълградъ става *Arnavut Belgradi* (арнаутският/албанският Белград), а по-късно е съкратено в Берат. С това име градът е известен и в днешни дни. Като далечен спомен от онези славни времена е и названието на единия от кварталите в града – Горица и моста над река Осъм със същото име (албански: Urra e Goricës ‚Мостът Горица‘), който се намира в подножието на хълм, обрасъл с гора. А над днешния град, на скалистия хълм на десния бряг на река Осъм се издига старата крепост, която през средновековието е била българска. В крепостта се намира черквата „Св. Успение Богородично“ (на албански: Fjetja e Shën Mërisë), построена през 1797 г. В нея се помещава и националният музей на икони „Онуфрий“ (албански: Muzeu Kombëtar Ikonografik „Onufri“), където се съхраняват иконите на велики художници от XVI–XX в. като Онуфрий и неговия син Никола и др. Дело на зографа Онуфрий е уникалното изображение на светите Седмочисленици на една от царските икони на иконостаса в храма. На нея петимата светии Кирил, Методий, Сава, Климент и Наум са на небесата, а под тях в укрепления Бълградъ, днешен Берат, лежат св. Горазд и св. Ангеларий с църквата „Св. Успение Богородично“, в която са погребани двамата светители или тук лежат мощите им. На разстояние от 20 км от гр. Берат се намира някогашната **Главеница** (албански: Ballshi), свързана с интересния каменен стълб, датиращ българското покръстване през 865 г., за който стана въпрос по-горе. Както знаем оригиналът е изчезнал, затова през 2014 г. по инициатива на граждански клуб от град Пловдив копие на единствения писмен документ от покръстването на българите беше поставено в базиликата на град Балши, където беше намерен оригиналът. Паметникът е двуметрова мраморна колона с капител. На цилиндричната част е издълбан оригиналният надпис на гръцки, а на плоската част е изписан същият текст на албански, български и английски. Днес районът около старата българска църква на Главеница (Балши) е облагоустроен и близката улица носи името „Княз Борис“ (албански: Princi „Boris“). **Крепостта на планината Томор** или известна и като *Коприница*, *Проница* (албански: *Kalaja e Tomorrit*) е населявана от древни времена. Издигала се е над стръмна и висока 50 м скална платформа, като е достъпна само по една тясна пешеходна улица – релефно естествено обособена. Днес крепостта е срината до основи. Известна е с това, че точно тук е убит българският войвода Ивац и Първата българска държава дава последния отпор на Византия (**Николов 2005**). Преди година

българска средновековна твърдина са открили в района на Гора (Албания), недалеч от Шищевец. Предполага се, че това най-вероятно е била резиденция на средновековния български владетел Гаврил Радомир, син на цар Самуил, управлявал една година България (1014–1015). Това свидетелство доказва връзката на тази област със средновековната българска държава по времето на Самуил¹.

III. Български светци и духовни водачи, свързани с албанските земи

През дългите години, когато албанските земи са влизали в границите на Първата и Втората българска държава, албанската черква се величае като „българска“. По албанските черкви и днес може да се намерят изобразени ликовете на светите Седмочисленици (Кирил, Методий, Сава, Климент, Наум, Горазд и Ангеларий) и Иван Владислав. Останките на някои от тях днес се намират в албанските черкви. **Св. Горазд** бил сред първите ученици на св. св. Кирил и Методий. След като немското духовенство подложило на яростно гонение учениците на Светите братя, по-голямата част от тях намерили прибежище в България. Една от хипотезите е, че и той дошъл в България и основал манастир в южния Белград (Берат). В тамошната църква „Св. Дева Мария“ се пази мощехранителница, върху която се чете името на св. Горазд и Ангеларий (Асенова 2003; Павлов, Темелски 2004). А пък фолклористът Димитър Маринов дава интересното сведение, че близо до Берат има манастир на името на св. Горазд и там се пазели мощите му. Той смята това за доказателство, че Горазд е имал „*архиепископски престол в Белград в Албания, сегашния град Берат*“ (Маринов 1897). **Св. Ангеларий** е ученик на св. св. Кирил и Методий. Той се включил в подготовката и провеждането на Моравската мисия (863–885 г.). Скоро след идването му в Плиска се разболял и починал. Неговите мощи днес се намират в южния български Белград (Берат), където са били и онези на неговия събрат св. Горазд. Навярно те са били отнесени там във времето на цар Самуил. **Св. Климент** е един от най-великите български просветители. След прогонването на мисията от Средна Европа Климент заедно с Наум и Ангеларий бяга в България. През 887 г. Климент бил изпратен от княз Борис в областта Кутмичевица (в днешна Македония и Албания). Той се установил в стария български град Девол, откъдето продължил неговата просветителска дейност по земите на днешна Албания и Македония. **Св. Наум** бил сред най-близките ученици на св. св. Кирил и Методий, неговите живот и дело са тясно свързани с имената на такива бележити българи като св. Климент, княз Борис-Михаил и цар Симеон Велики. По решение на св. Борис-Михаил и княз Симеон заминал

¹ <http://www.mni.bg/2018/07/gavril-radomir.html>

за Кутмичевица. В Охрид, Девол и околните райони той развил усилена просветителска дейност, като бил в тясна връзка със своя събрат св. Климент. Култът към **Светите Седмочисленици** (Кирил и Методий и техните най-близки ученици: Климент, Наум, Горазд, Ангеларий и Сава) се зародил в Охрид през XI в. и бил утвърден като официален от Охридската българска архиепископия. Най-ранното известно изображение на Седмочислениците е от църквата в с. Сливница, Преспанско (1507 г.), по-късно в манастира „Св. Наум“ (1706 г.) и в ред български храмове през Възраждането. През 1742 г. в Мосхополе била отпечатана Служба за светците, а техни икони се появяват още в началото на XIX в. в Берат (Белград) в днешна Албания, дело на албански и български православни зографи. Друг известен духовник, свързан с албанските земи, е **Йоан Владимир**, който още от Средновековието бил приеман и за български светец. Още от XI в. до наши дни св. Йоан Владимир е почитан широко сред балканските християни, а мощите му дълго време се пазели в Елбасан (Албания) и се славят с изтичане на миро и с извършване на чудеса. Близко до Елбасан, в село Шийон (албански: Shijon) има манастир на името на Св. Йоан Владимир. След 1990 г. мощите на свети мъченик Йоан Владимир са отнесени от Елбасан. В националния музей на Тирана, в своя средновековен отдел, се пазят част от мощите на светеца, положени под стъкло, до които може да се докосне всеки посетител. Друга част е в олтарата на новата градска катедрала в центъра и я показват на 22 май, деня, на който светеца предал светата си душа на Господа. Ликът на светеца го виждаме на много икони или стенописи в Албания – млад, красив, с отсечената си глава в ръка. В новата и по-старата катедрала в Тирана, Елбасан, Корча, Поградец, Арденица и др. – навсякъде присъства българския княз-мъченик. **Марко Деволски** е епископ на Деволската епархия през 30-те години на X век. По негова заповед е написано Първото житие на Свети Наум (**Снегаров 1995**). От днешните албански земи е и **Св. преподобен Йоан Кукузел ангелогласния**. Големият църковен певец, композитор и знаменит реформатор на православната музика бил по произход българин от района на Дуръс (албански: Durrës). Най-известната му творба е „Полиелей на българката“.

IV. Известни българи (исторически личности), свързани с албанските земи

Много са историческите личности от българската средновековна история, свързани с днешните албански земи (**Андреев, Лазаров, Павлов 1995**). След смъртта на цар Самуил на престола се качва неговият племенник **Иван Владислав**, който управлява българската държава съвсем за кратко, от 1015 до 1018 година (**Павлов 2014**). Царят е свързан с албанските земи, защото през февруари 1018 г. обсажда крепостта на Дуръс, където е убит в бой с византийците, а по други сведения – от ръцете на заговорници. Въпреки

че това убийство бележи края на Първата българска държава, съпротивата на българите продължава. Едно от последните огнищата на съпротивата против византийците на Василий II се оказват албанските земи и планини, където се сражава последният български владетел **Пресиан II** и братята му **Алусиан** и **Арон**, а също така **Ивац** и **Николица**. Непокорният Ивац се укрепва в царската резиденция Копринища. Той бил ослепен с измама по време на преговори. Николица действа около днешния град Елбасан (албански: Elbasan). След дълги битки, отчаян и обезверен той се предава. За Персиан II и братята му, Алусиан (*канартикин* по титла) и Арон (*боила-таркан* по титла), планината Томор (албански: Tomorr – близо до днешен град Берат) се превръща в крепост на тяхната съпротива, която продължава до август 1018 г., когато са принудени да капитулират поради пълната изолация и блокада на всички пътища. А обезвреждането на Персиан, когото по-голямата част от българите приемат за свой владетел, е най-важната задача на Василий II поради страха да не организира разрастване на съпротивата, която би довела до евентуален преврат на събитията. Затова против него императорът хвърля почти цялата армия. При тази безизходица се предава и последният български владетел и фактически се слага край на българската съпротива. От албанските земи е известният **Тихомир** (гръцки: Τειχομηρός), български военачалник от Дурьската тема, родом българин, известен със своята мъдрост и храброст. През 1040 година, по време на въстанието на Петър Делян, в Дурьската тема също въстават срещу византийското господство и по този начин е образуван втори въстанически център, в който е провъзгласен за цар Тихомир. Следователно в българските земи възникват два въстанически лагера с двама претенденти за трона. Очевидно Тихомир оспорва легитимността на Делян и неговите твърдения за кръвната му връзка с царете Самуил и Гаврил Радомир. Претендентът Петър Делян разрешава този проблем, като приканва Тихомир на публична дискусия в Скопие, на която той успява да убеди въстаниците, че е наследник на Самуиловия род. Средновековните извори твърдят, че Тихомир е убит от тъпата. **Иван Асен Шишман Комнин** или **Йоан Комнин** не е родом от албанските земи, но през 1332 година, по времето на владеенето на тези земи от сръбския цар Стефан Душан, той отпътува окончателно за Вльора, откъдето той управлява средновековната българска област Кутмичевица, където освен Вльора влизат Канина и Берат. Иван Комнин е брат на цар Иван Александър. Той е член на династията на Асеновци и Шишмановци, както и на Комнините. Неговите потомци остават да управляват тази област и през XV век. **Комит Домета** или **Добета** за известно време бил управител (комита) на областта Девол. Той е български болярин, роден през IX век, който бил изпратен от княз Борис-Михаил да управлява областта. Информация за него получаваме от житието на Климент Охридски, в което се разказва, че комит Домета се задължава да помага на учителя в неговата благородна просветителска

и християнска мисия. По наредба на Борис, той осигурява на Климент три гради, за да бъдат използвани за училища.

V. Топонимията в Албания и заемките в албанския език

Свидетелство за мощно присъствие на българите из албанските земи са и много топонимични имена, останали до днес в употреба в Албания, а също така и много заемки от български в албански език. На базата на писмените данни и топонимите отдавна е изказано мнението, че през ранното средновековие в Южна Албания е съществувало много мощно славянско присъствие. Много добра представа за това са топонимите със славянски (български) произход. Ако погледнем днешната карта на Албания ще намерим много селищни имена от български произход, които са разпространени по цялата ѝ територия. В количествено отношение, в сравнение с другите топоними, те са най-често срещани. Също така в съвременния албански език съществуват голям брой лексикални единици от български произход, които в диалектите са повече в сравнение с книжовния албански. На книжовно и диалектно равнище тези заемки са били обект на изследване от много езиковеди, започвайки от Ф. Миклошич, Ст. Младенов, П. Скок, Хр. Сандфелд, А. Селищев, Е. Чабей, Х. Барич, Й. Попович, Дж. Юли, В. Данчетович, А. Джувани, А. Десницкая, Н. Йокъл, Й. Гинари, К. Кристофориди, Г. Сване, Дж. Юли и др. Миклошич открива около 300 заемки (**Miklosich 1870**). Майер, основоположникът на историческата лексикология на албанския език, в етимологичните изследвания върху албанския език е увеличил този брой на 540 (**Meyer 2007**). Нови заемки открива и Младенов (**Младенов 1927**). Г. Сване стига до извода, че славянските заемки, които са стандартни по цялата територия на Албания, са 500, като отбелязва, че в отделните диалекти те са повече на брой (**Svane 1992**). Скоро излезе от печат и Албанският езиков атлас, който със сигурност ще ни даде една по-ясна и цялостна панорама на българските заемки в албанския език и на диалектно равнище. Както става ясно, изследванията върху славянските заемки в албански са многообразни. Руският езиковед А.М. Селищев обаче е този, който е най-изкушен от проблема и който най-подробно разглежда заемките в албански език и топонимите от славянски (български) произход в Албания (**Селищев 1931**). Но и всеки, отиващ в Албания и запознат с албанския език, много лесно може да направи един дълъг списък с топонимични имена навсякъде из тази страна и с думи в албанския език, които имат български произход и показват българския характер на тези земи през средните векове, например: *Дунавец, Лесковик, Новосела, Булгарец, Звезда, Капещица, Божиград, Бистрица, Каменица, Поградец, Велитърн* и др., или думи, заемки от български: *bujar* ,благородник, от болярин или боярин', *brazdë* ,бразда', *hosten* ,остен', *piavicë* ,пиявица', *lopätë* ,лопата', *plevicë* ,плевня', *kosh* ,кош' и др.

След като албанските земи попадат под управлението на византийската, а после и на османската власт, се стигна до рязко намаляване на местното българско население. През следващите векове българите били постепенно асимилирани от заселващите се тук, особено през османско време, албанци. Това означава, че запазените славянски топоними в огромната си част са с ранносредновековен произход, въпреки че някои от тях може да са възникнали по-късно, например от по-късно заселили се български групи (Гюзелев 2004). Днес най-голямото живо доказателство за средновековни български следи в Албания са българите, които в продължение на векове продължават да живеят в източните части на тази страна. Те са потомци на старото българско население още от ранното средновековие. Срещаме ги в компактни български селища в регионите на Гора, Голо Бърдо, Преспа и др., които от стари векове до днес носят със себе си най-ценното свидетелство за един народ – езика. Говорите на българите от Албания спадат към крайните западни български говори (Христова 2003; Докле 2007; Асенова 2007; Тончева 2009; Антонова 2016). В областта на лексиката и на фонетиката диалектната система на тези говори пази редица архаични черти, близки до старобългарския език от средновековна България, каквито са например остатъците от назализъм: *чендо* ‚чедо‘; *говендо* ‚говедо‘; *братученди* ‚братовчеди‘; *дъмб* ‚зъмб‘; *зъмб* ‚зъмб‘ и др. (Бело 1999; Христова 2003). И авторът на тази статия е от едно българско село в Югоизточна Албания. Това е село Врѣбник, за което е писано доста (Бело 1999; Христова 2003 и др.). Съседите албанци и днес продължават да ни наричат *bullgar*, *bullgarë* ‚българин, българин‘, езикът ни като *bullgarçe* ‚български‘, а земите на селото като *tokat e bullgarëve* ‚земите на българите‘. Когато пък искат да ни обидят ни наричат *kokë bullgar*, което ще рече ‚българска глава‘.

Всичко казано дотук показва колко силно е застъпен българският елемент в днешните албански земи. Това богатство трябва да се изследва и да се преоткрива, защото ще допринесе за обогатяването на българската история и на българския език.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Андреев, Лазаров, Павлов 1995: Й. Андреев, Ив. Лазаров, Пл. Павлов. Кой кой е в средновековна България. София, 1995./Y. Andreev, Iv. Lazarov, Pl. Pavlov. Koy koy e v srednovekovna Bulgaria. Sofia, 1995.

Антонова 2016: Л. Антонова-Василева. Диалектната система на с. Шищевец, Кукъска Гора. София, 2016./L. Antonova-Vasileva. Dialektnata sistema na s. Shishevets, Kukaska Gora. Sofia, 2016.

Асенова 2003: П. Асенова. Гръцки източник за „Български старини из Албания“. – В: *Studia protobulgarica et mediaevalia europensia*. София, 2003./P. Asenova.

Gratski iztochnik za „Balgarski starini iz Albania“. – V: *Studia protobulgarica et mediaevalia europensia*. Sofia, 2003.

Бело 1999: Р. Бело. Старинна българска топонимия от село Врѣбник, Корчанско Югоизточна Албания. – Македонски преглед, 1999, кн. 3, 77–87./R. Belo. *Starinna balgarska toponimia ot selo Vrabnik, Korchansko v Yugoiztochna Albania*. – Makedonski pregled, 1999, kn. 3, 77–87.

Бешевлиев 1984: В. Бешевлиев. Първобългарите. София, 1984./V. Beshevliev. *Parvobalgarite*. Sofia, 1984.

Бешевлиев 1992а: В. Бешевлиев. Моите чичовци в солунско. – В: Мадара. Т. 3. Шумен, 1992, 11–27./V. Beshevliev. *Moite chichovtsi v solunsko*. – V: *Madara*. Т. 3. Shumen, 1992, 11–27.

Бешевлиев 1992б: В. Бешевлиев. Първобългарски надписи. София, 1992./V. Beshevliev. *Parvobalgarski nadpisi*. Sofia, 1992.

Гюзелев 1999: Б. Гюзелев. Вътрешнополитическата криза в Българското ханство и нейното преодоляване през втората половина на VIII век. – В: История на средновековна България VII–XIV век. София, 1999./B. Gyuzelev. *Vatreshnopoliticheskata kriza v Balgarskoto hanstvo i neynoto preodolyavane prez vtorata polovina na VIII vek*. – V: *Istoria na srednovekovna Bulgaria VII–XIV vek*. Sofia, 1999.

Гюзелев 2004: Б. Гюзелев. Албанци в Източните Балкани. София, 2004./B. Gyuzelev. *Albantsi v Iztochnite Balkani*. Sofia, 2004.

Златарски 1918: В. Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. 1. Ч. 1. София, 1918./V. Zlatarski. *Istoria na balgarskata darzhava prez srednite vekove*. Т. 1. Ch. 1. Sofia, 1918.

Иванов 1917: Й. Иванов. Българите в Македония. София, 1917./Y. Ivanov. *Balgarite v Makedonia*. Sofia, 1917.

Манева 1992: Ел. Манева. Средновековен накит од Македонија. Скопје, 1992./El. Maneva. *Srednovekoven nakit od Makedonija*. Skorje, 1992.

Маринов 1897: Д. Маринов. Св. Седмочисленици и тяхната черковно-книжовна дейност. – В: Религиозни разкази, 1897, кн. 7–8, 484. /D. Marinov. *Sv. Sedmochislenitsi i tyahnata cherkovno-knizhovna deynost*. – V: *Religiozni razkazi*, 1897, kn. 7–8, 484.

Микулчик 1996: Ив. Микулчик. Средновековни градови и тврдини во Македонија. Скопје, 1996./Iv. Mikulchik. *Srednovekovni gradovi i tvrdini vo Makedonija*. Skorje, 1996.

Милев 1910: Н. Милев. Кубрат от историята и Кубер в „Чудесата на св. Димитрия Солунски“. – Периодическо списание на Българското книжовно дружество, LXXI, св. 9–10, 1910, 557–644./N. Milev. *Kubrat ot istoriyata i Kuber v „Chudesata na sv. Dimitria Solunski“*. – *Periodicheskospisanie na Balgarskoto knizhovno druzhestvo*, LXXI, sv. 9–10, 1910, 557–644.

Младенов 1927: Ст. Младенов. Принос към изучаване на българо-албанските езикови отношения. ГСУ – ИФФ. София, 1927./St. Mladenov. Prinos kam izuchavane na balgaro-albanskite ezikovi otnoshenia. GSU – IFF. Sofia, 1927.

Павлов 2000: Пл. Павлов. Държавите на Аспарух и Кубер – двете Българи на Балканите (някои спорни въпроси и хипотези). – Българска историческа библиотека, 3, 2000, 10 – 20./Pl. Pavlov. Darzhavite na Asparuh i Kuber – dvete Balgarii na Balkanite (nyakoi sporni vaprosi i hipotezi). – Balgarska istoricheska biblioteka, 3, 2000, 10 – 20.

Павлов 2008: Пл. Павлов. Българското средновековие. В. Търново, 2008./Pl. Pavlov. Balgarskoto srednovekovie. V. Tarnovo, 2008.

Павлов 2014: Пл. Павлов. Векът на цар Самуил. София, 2014./Pl. Pavlov. Vekat na tsar Samuil. Sofia, 2014.

Павлов, Темелски 2010: Пл. Павлов, Хр. Темелски. Светци и духовни водачи от Македония. В. Търново, 2004./Pl. Pavlov, Hr. Temelski. Svettsi i duhovni vodachi ot Makedonia. V. Tarnovo, 2004.

Попович 1986: Вл. Попович. Куврат, Кувер и Аспарух. – Старинар, 37, 1986, 103 – 126./Vl. Popovich. Kuvrat, Kuver i Asparuh. – Starinar, 37, 1986, 103 – 126.

Христова 2003: Е. Христова. Българска реч от Албания. Говорът на село Връбник. Благоевград, 2003./E. Hristova. Balgarska rech ot Albania. Govorat na selo Vrabnik. Blagoevgrad, 2003.

Тончева 2009: В. Тончева. Българите от Голо Бърдо, Албания. Традиции, музика, идентичност. София, 2009.

Тотев, Пелевина 2011: Б. Тотев, О. Пелевина. Съкровището на Вrap и епитарната култура на Дунавските българи. – Археология, 2011, 2, 32 – 52./Totev, Pelevina 2011: B. Totev, O. Pelevina. Sakrovishteto na Vrap i epitarnata kultura na Dunavskite balgari. – Arheologia, 2011, 2, 32 – 52.

Селищев 1981: А.М. Селищев. Славянското население в Албания. София, 1981./A.M. Selishev. Slavyanskoto naselenie v Albania. Sofia, 1981.

Снегаров 1995: Ив. Снегаров. История на Охридската архиепископия-патриаршия. Том 1 – 2. София, 1995./Iv. Snegarov. Istorija na Ohridskata arhiepiskopia-patriarshia. Tom 1 – 2. Sofia, 1995.

Bodinaku 1983: N. Bodinaku. Kultura e varrezës së hershme mesjetare shqiptare në luginën e sipërme të Vjosës të rrethit të Përmetit. – Iliria, 13, 1983, 1, 241 – 250.

Dokle 2007: N. Dokle. Reçnik Goransko (Nashinski) – albanski. Sofia 2007.

Meyer 2007: G. Meyer. Fjalor etimologjik i gjuhës shqipe – 1891. Tiranë, 2007.

Miklošić 1870: F. Miklošić. Albanische Forschungen. III. Die Form entlehnter Verba im Albanesi schen und einigen anderen Sprachen. Wien, 1870.

Svane 1992: G. Svane. Slavische Lehnwörter im Albanischen. Arhaus, 1992.